

АЛЬПІЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ - ЗРАЗОК ЕКОСИСТЕМНОЇ ПАРАДИГМИ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Автор розглядає нову парадигму в міжнародному екологічному праві, яка полягає в переході від захисту окремих об'єктів до захисту екосистем. На прикладі Альпійської конвенції 1995 р. розглядаються можливі механізми реалізації цього підходу.

Ключові слова: міжнародне екологічне право, захист довкілля, екосистемний підхід, Альпійська конвенція, гірський регіон.

Якщо ми хочемо, щоб наше суспільство перейшло до цілісного вирішення проблем, які виникають на рівні біомів та біосфери, то повинні перш за все вивчати екосистемний рівень організації.

Ю.Одум [15, с.24]

Постановка проблеми. З конференції ООН 1992 року розпочався новий етап розвитку природоохоронного законодавства в світі [1]. Адже на цій конференції була прийнята конвенція, яка фактично започаткувала нову парадигму охорони довкілля – від захисту окремих об'єктів (видів) до захисту всієї екосистемної біорізноманітності.

З погляду сучасної екології, екосистема – головна структурно-функціональна одиниця, єдиний природний комплекс, утворений живими організмами та середовищем існування, у якому живі та неживі компоненти пов'язані між собою обміном речовин, енергією та інформацією [10, с.33]. За сучасним підходом ефективно охороняти види рослин, які перебувають під загрозою, можна лише зберігаючи їхні оселища (англ. — habitats). Природоохоронні пріоритети останніми роками щоразу більше переорієнтовуються з видової охорони [13, с.10] на користь оселищної концепції збереження біорізноманітності. Порушення оселищ є головною причиною зниження чисельності вразливих популяцій та їх вимирання. Конвенція 1992 року вперше звернула увагу на збереження оселищ, які є особливо цінними осередками біорізноманітності, і визначила оселище як «місце або тип ділянки, де природно трапляється організм чи популяція» [37, с.29]. Того ж року задіяно «Директиву Ради Європейської економічної спільноти від 21 травня 1992 р. про збереження природних оселищ дикої фауни і флори» [3], яку скорочено називають «Директивою щодо оселищ» («Habitats Directive»). Згідно з цим документом «природні оселища — це суходільні чи водні ділянки, як природні, так і напівприродні, виділені на підставі географічних, абіотичних і біотичних рис» [39, с.4].

Так, поступово у міжнародному природоохоронному законодавстві сформувалась екосис-

темна парадигма, яка захисту окремих живих організмів протиставила захист екосистем, як комплексів цих організмів з середовищем їх існування. При цьому головна увага в такому підході спрямована на захист саме середовища існування.

Ступінь наукової розробки проблеми. Правовий феномен екосистемної парадигми міжнародного екологічного права є одним з важливих і актуальних у загальнотеоретичній науці. Між тим, сутність концепції екосистемного аналізу найбільш повно розкрита в екологічній науці такими авторами, як: Ю.Одум, П.Гнатів, В.Добровольський, М.Голубець, Ю.Кобів, а натомість в правовій науці дана наукова категорія розкрита мимобіжно. Немає достатньої кількості її реалізації і в практичному праві. У зв'язку з цим, автором зроблена спроба дослідити цей феномен на прикладі такого досконалого взірця реалізації даного підходу, як Альпійська конвенція.

Метою статті є розкриття суті та механізмів реалізації екосистемного підходу як нової парадигми міжнародного екологічного права.

Виклад основного матеріалу. Серед великого різноманіття екосистем на нашій планеті особливої уваги з боку спеціалістів міжнародного екологічного права потребують екосистеми гірських регіонів.

Особливістю гірських регіонів є той факт, що гори на сьогодні залишаються чи не єдиним осередком суцільних природних територій. Це зумовлено меншою доступністю їх для людини порівняно з іншими територіями. Зазначена особливість гірських екосистем зумовлює, в свою чергу, ще одну їх особливість – зосередження тут багатьох зникаючих видів рослин і тварин. Адже гори слугують тими «острівцями», де види знаходять схованку від посиленого антропогенного пресингу. Ось чому забезпечити розвиток гірсь-

кого регіону – вкрай важлива задача. Такий розвиток може бути гарантовано лише шляхом укладання міжнародних угод між усіма державами цього регіону, оскільки реалізація проектів в одній гірській країні буде безпосередньо впливати на екологічну ситуацію в інших.

Не випадково Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй проголосила 2002 рік міжнародним роком гір.

Взірцем практичної реалізації екосистемної природоохоронної парадигми на прикладі гірського регіону може слугувати Альпійська Конвенція, яка вступила в силу в березні 1995 року.

Альпи – найвища гірська система Західної Європи, яка простягається дугою від берегів Середземного моря до Середньо-Дунайської низовини і розміщена на території семи держав. Через це у 1991 році Австрія, Франція, Німеччина, Італія, Ліхтенштейн, Словенія та Швейцарія підписали з Європейським Союзом Альпійську Конвенцію, головною метою якої стало проведення узгодженої політики щодо збереження та захисту Альп.

Розробникам Альпійської Конвенції не одразу вдалося знайти компроміс між економічними та екологічними інтересами. Так, швейцарський уряд наштовхнувся на стіну нерозуміння з боку гірських кантонів. На самому початку переговорів вони відхилили попередній проект конвенції, обґрунтувавши це тим, що, з одного боку, ратифікація угоди призведе до втрати контролю над власною територією, а з іншого – може загрожувати самому існуванню кантонів. Згідно Швейцарської Конституції, кантони суверенні і є державами в складі федерації. Ігнорування рішення гірських кантонів означало б проведення референдуму на рівні держави. Щоб уникнути цього, уряд інтенсивно вів переговори з представниками гірських кантонів і разом з ними розробляв додаткові параграфи (охорона природи, лісові ресурси, туризм, розвиток транспорту, шляхи розв'язання конфліктів, аспекти використання землі тощо). Завдяки тісному співробітництву проект був остаточно обговорений і одностайно прийнятий.

Альпійської конвенція є рамковою, тобто вона визначає основні принципи діяльності і загальні заходи для сталого розвитку в альпійському регіоні.

У преамбулі Альпійської конвенції зазначається, що Альпи є однією з найбільших незайманих неперервних природних територій Європи і тому слугують основним природним середовищем та останнім притулком для багатьох зникаючих видів рослин і тварин. Отже, уже вступна частина Конвенції націлює на охорону середови-

ща проживання усього комплексу видів рослин і тварин, при цьому підкреслюється неперервність та незайманість території їх проживання. В цьому положенні екосистемність виступає як теоретичне підґрунтя всієї Конвенції.

У п.1 ст.2 Альпійської конвенції визначені три основоположних принципи, які повинні бути покладені в основу комплексної політики щодо збереження і захисту Альп: *профілактика, оплата забруднювачем* ("забруднювач платить") та *співробітництво*.

Дуже важливо, що на першій позиції знаходиться саме профілактика, тобто недопущення подальших негативних впливів людини на гірську екосистему, а не боротьба з їх наслідками. Можна провести паралель із альтернативами у медицині: пропаганда здорового способу життя населення та лікування хворих.

На другій позиції серед принципів комплексної політики збереження Альп – плата за забруднення. Безумовно, високі штрафи за забруднення довкілля – механізм, який, на відміну від України, вже давно став традиційним у Європі.

Нарешті, транскордонне співробітництво – принцип, який згідно конвенції повинен бути посилений і розширений як з точки зору території, так і кількості охоплених об'єктів.

Зазначені політичні принципи реалізуються через впровадження низки екологічних заходів. Сукупність цих заходів об'єднує одна особливість – їх екосистемний характер. Так, щоб попередити стихійні лиха розробники конвенції наголошують на необхідності запобігання (п.2 ст.2) надмірному використанню природного середовища шляхом ретельного уточнення вимог щодо оцінки землекористування, далекоглядного інтегрального планування та координації заходів.

Екосистемність у даному випадку виявляється в прагненні поєднати якісну діагностику гірської екосистеми на вході з передбаченням її змін на виході. Тобто керування процесом подальшого використання природного середовища Альп повинно здійснюватись на основі системного підходу та системного аналізу. На думку П.С.Гнатива, трагічні наслідки природних, екологічних і техногенних катастроф значною мірою зумовлені не просто нерозумінням системності будови природи і суспільства, а нездатністю втілити ідеї в такі дії, які не порушували б системні закони функціонування природно-антропогенних комплексів [9, с.6].

Екосистемний характер положень Альпійської Конвенції полягає також в намаганні її розробників запобігти антропогенній трансформації усіх трьох компонентів абіотичного (неживого)

блоку альпійських екосистем: атмосферного повітря, ґрунтів та водних ресурсів.

Так, для запобігання забрудненню повітря передбачено скоротити викиди забруднюючих речовин, разом із надходженням шкідливих речовин з-за меж регіону до рівня, який не є шкідливим для людини, тварин і рослин (2с).

Збереження ґрунтів має на меті скорочення кількісного та якісного пошкодження ґрунту, зокрема шляхом ведення сільського і лісового господарства методами, які не завдають шкоди ґрунтам, а також завдяки контролю за процесами ерозії і обмеження замулення ґрунтів (2d).

Управління водними ресурсами передбачає збереження або відновлення здоров'я водних систем, зокрема, захист озер та річок від забруднення із застосуванням гідравлічної інженерії та з використанням енергії води, що слугуватиме інтересам як корінного населення, так і навколишнього середовища (2e).

Ще одним аспектом екосистемної спрямованості Альпійської конвенції є дотримання ідеї екологічної мережі як основи збереження ландшафтно-і біотичної різноманітності в умовах антропогенно трансформованих ландшафтів і домінування вторинних екосистем у біогеоценотичному покриві. Екомережа як інтегральна система територіальної організації збереження біотичного й ландшафтного різноманіття передбачає охоплення як територій традиційного збереження (об'єкти природно-заповідного фонду), так і територій тою чи іншою мірою трансформованих людиною і, навіть, техногенних, котрі мають певне значення для збереження умов існування визначених видових комплексів або угруповань [13, с.8].

За М.Голубцем, оскільки території, на яких формується екомережа, є регіонами давнього господарського використання, здебільшого достатньо густозаселеними, зі значним ступенем антропогенної трансформованості екосистем і ландшафту, загалом, до них є правомірним застосування концепції геосоціосистеми як складної за будовою, організованої суспільством і керуваної інтелектом людини системи, де природне середовище зі всіма його складовими є структурним компонентом [10, с.33].

В світлі сказаного, дуже важливо, що в Альпійській конвенції наголошується на необхідності збереження не лише заповідних ділянок, але й сільської місцевості загалом (2f). Для цього намічені шляхи екологізації тих галузей, які історично сформувались в сільській місцевості Альпійського регіону: туризму, транспорту, виробництва енергії.

Звертається увага на необхідність посилення безпеки туристичної індустрії для Альпійського регіону шляхом введення більш суворих екологічних та соціальних вимог.

Екологізація транспортної галузі полягатиме в докорінній зміні її структури та переорієнтації на залізничний транспорт.

В енергетичній галузі намічено стимулювати впровадження методів виробництва, розподілу та використання енергії, які зберігають сільську місцевість і є екологічно безпечними, а також сприяти енергозберігаючим заходам.

Включення в екомережу трансформованих людиною селітебних територій сприятиме збереженню умов існування видових комплексів та угруповань, оскільки справжня екомережа повинна містити наступні компоненти: природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення; екокоридори або перехідні зони для забезпечення взаємозв'язків між природними екосистемами – елементи дефрагментації природних масивів і міграційні шляхи водночас; відновлювальні райони, де є потреба відновлення порушених елементів екосистем, середовищ існування і ландшафтів європейського значення або повне відновлення деяких районів; буферні зони, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх чинників.

Нарешті, практичному втіленню екосистемної парадигми в охорону гірської системи Альп сприятимуть закладені в ст.3 положення про співпрацю сторін у наукових дослідженнях та оцінках, які носитимуть характер системного моніторингу.

Висновки. Альпійська конвенція слугує прикладом для майбутніх ініціатив із збереження гірських регіонів і дає своєрідний урок розробки правових інструментів реалізації нового виклику часу – екосистемного підходу у міжнародному праві навколишнього середовища. Серед них можна виділити три головних: спрямування стратегії на захист оселищ, охоплення захистом усіх сфер довкілля, формування екомережі за участю антропогенно трансформованих ділянок та запровадження системного моніторингу.

Список літератури

1. Convention on biological diversity. — Rio de Janeiro: Environmental Law and Institutions Programme Activity Centre, 1992. — 56 p.

2. Convention on conservation of European wildlife and natural habitats. — Bern, 1979. — 12 p.
3. Council Directive 92/43/EEC of May 1992 on the conservation of natural habitats and wildfauna and flora // Official Journ. of the European Union. — 1992. — L 206. — P. 1-50.
9. Гнатів П.С. Теорія систем і системний аналіз в екології: Навчальний посібник / П.С.Гнатів, П.Р. Хірівський. — Львів: Камула. - 2010. — 204 с.
10. Голубець М.А. Біотична різноманітність і наукові підходи до її збереження. — Львів: Ліга-Прес, 2003. — С. 33-37.
11. Добровольський В.В. Основи теорії екологічних систем: Навч. пос. — К.: Професіонал, 2005. — 272 с.
12. Згуровський М.З. Основи системного аналізу / М.З. Згуровський, Н.Д. Панкратова. Основи системного аналізу. — К.: Вид. група ВНУ, 2007. — 544 с.
13. Кобів Ю.Й. Екологічні особливості оселищ рідкісних видів рослин. // Український ботанічний журнал. — 2010. - Т. 67, № 3. — С. 8-17.
14. Медведєва М. Екосистемний підхід у міжнародному праві навколишнього середовища: проблеми розуміння та застосування // Право України. — К.: Міністерство Юстиції України, 2010. — № 2. — С. 184-189.
15. Одум Ю. Экология. - М.: Мир, 1986. — 328 с.
16. Петлін В.М. Екологічні механізми організації природних територіальних систем. — Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. — 304 с.
17. Hulse J. H. Sustainable Development at Risk: Ignoring the Past. / J. H. Hulse— New Delhi: Cambridge University Press India Pvt. Ltd. Ottawa: International Development Research Centre, 2007. — 390 p.

Стаття надійшла до редколегії 31 січня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії А.З. Георгіцію.

O.V.Rudenko

ALPINE CONVENTION A MODEL OF ECOSYSTEM PARADIGM OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

Summary

The author discusses a new paradigm in international environmental law, the main point of which is the movement from the protection of individual objects to the protection of ecosystems. On the example of the Alpine Convention of 1995, possible mechanisms of this approach are considered.

Key words: international environmental law, environment protection, ecosystem approach, Alpine convention, mountain (alpine) region

O.B. Руденко

АЛЬПИЙСКАЯ КОНВЕНЦИЯ – ОБРАЗЕЦ ЭКОСИСТЕМНОЙ ПАРАДИГМЫ ПРИРОДООХРАННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация

Автор рассматривает новую парадигму в международном экологическом праве, которая заключается в переходе от защиты отдельных объектов к защите экосистем. На примере Альпийской конвенции 1995 рассматриваются возможные механизмы реализации этого подхода.

Ключевые слова: международное экологическое право, защита окружающей среды, экосистемный подход, Альпийская конвенция, горный регион.